

Дискутована етнічність: законодавчий статус і реалізація мовних прав кашубів у Польщі

Олександр Васюков,
аспірант, Європейський
університет

Oleksandr Vasiukov,
PhD student, European
University

ORCID: 0000-0002-9590-4840
ocean14@meta.ua

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного правового статусу кашубської меншини у Польщі. Кашуби – це західнослов'янська міноритарна етнічна група, яка у 2005 р. була визнана регіональною мовною спільнотою. Спираючись на матеріали, зібрані під час тривалої етнографічної роботи в місцях компактного розселення кашубів, автор аналізує досвід реалізації мовних прав кашубів та рецепцію державної етнополітики в спільноті.

Як показує дослідження, мовне визнання, яке початково сприймалося регіоналістами у Кашубії як перемога, нині все більше піддається критиці членами етнічної групи. Процеси стрімкої мовної асиміляції серед кашубів провокують етнічних активістів до переосмислення теперішнього правового статусу та прагнення його підвищення у вигляді визнання кашубів окремим народом або етнічною меншиною у Польщі. Викладені у статті матеріали доводять, що нині можливість такого визнання жваво обговорюється кашубами та викликає суперечливі оцінки як усередині спільноти, так і за її межами.

Разом з тим, аналіз соціолінгвістичного статусу кашубської мови, представлений у статті, показує, що мова і надалі залишається ключовим маркером етнічного самовизначення кашубів, хоча в активістському середовищі поступово зароджується дискусія щодо можливої зміни у концептуалізації кашубського суспільства, його трансформації від мовної спільноти до культурної. Наразі ж ідеологія кашубського мовного відродження співіснує з двомовними або переважно польськомовними практиками етнічного активізму.

Ключові слова: кашуби, Польща, кашубська мова, етнічна ідентичність, нація, меншина, мовний активізм.

An ethnicity discussed: Legal status and the realization of language rights among Kashubians in Poland

Abstract. This article is focused on the study of the current legal status of the Kashubian minority in Poland. The Kashubians are a West Slavic minority ethnic group that was recognized as a regional language community in 2005. Based on the materials collected during a long-term ethnographic fieldwork in places of compact settlement of ethnic Kashubians, the author analyzes the experience of realization of language rights among Kashubians and the community's perception of the state ethnic policy.

As this study will show, language recognition, which has been perceived initially by regionalists in Kashubia as a victory, is now criticized more and more by members of the

ethnic group. The processes of rapid language assimilation among Kashubians provoke ethnic activists to rethink their current legal status and seek to increase it by recognizing the Kashubians as a separate people or ethnic minority in Poland. As the materials of this article show, today the possibility of such recognition is hotly debated by the Kashubians and causes disputing attitudes both inside and outside the community.

At the same time, the analysis of the sociolinguistic status of the Kashubian language presented in the article shows that language remains a key marker of Kashubian ethnic self-determination, though the regional activist community is gradually debating a possible change in the conceptualization of Kashubian society, its transformation from linguistic to the cultural community. Meanwhile the ideology of the Kashubian language revival coexists with bilingual or predominantly Polish-speaking practices of ethnic activism.

Key words: Kashubians, Poland, Kashubian language, ethnic identity, nation, minority, linguistic activism.

Вступ. Кашуби – західнослов'янська етнічна міноритарна група, яка проживає вздовж Балтійського узбережжя на півночі Польщі. У польському політичному та науковому дискурсі до кінця ХХ ст. кашуби розглядалися переважно як етнографічна група поляків, а кашубська мова – як архаїчний діалект польської. Сьогодні у країні нараховується до півмільйона етнічних кашубів, з яких лише частина зберігає володіння рідною мовою. Однак саме мовна специфіка кашубів визначає юридичний статус усієї спільноти. У 2005 р. кашуби були визнані єдиною у Польщі регіональною мовною спільнотою, що суттєво вплинуло на процес мовної стандартизації у Кашубії та підвищення мовного престижу.

Сьогодні у нашому розпорядженні є досвід півтора десятиліть функціонування кашубської меншини в цьому юридичному статусі, тож можемо підбити підсумки щодо реалізації мовних прав кашубів та дискусії, яка точиться у цій спільноті.

Результати нашого дослідження засвідчили, що неоднозначне сприйняття концепції регіональної мови, помножене на процеси мовної асиміляції, яка сьогодні стрімко відбувається серед кашубів, підштовхує окремих представників групи вимагати підвищення свого законодавчого статусу в якості окремого народу чи етнічної меншини у Польщі.

Мета нашого дослідження полягає у тому, щоб довести, що за суспільними дебатами про юридичний статус невеликої етнічної групи в Центральній Європі криються більш глибокі проблеми існування меншини у сучасній національній державі, травматичний досвід усвідомлення своєї мовної та етнічної відмінності, конструювання та постійне перетинання традиційних і нових етнічних кордонів [1, с. 15–18], а також драматична рефлексія щодо збереження групової ідентичності.

Дослідницький контекст. Етнічна культура і мовні процеси серед автохтонного слов'янського населення Кашубії здавна привертала увагу науковців [2, с. 3]. Багато в чому традиція наукового дослідження кашубів визначалася і формувалася політичною ситуацією та конкуренцією кількох національних проєктів (перш за все польського та німецького), які змагалися за включення населення Померанії до свого складу. Перші

професійні етнографічні та лінгвістичні студії, присвячені мовній ситуації в Кашубії, з'являються ще в середині XIX ст. Численні етнографи, філологи та історики намагалися з'ясувати, ким є кашуби – полонізованими німцями, германізованими поляками чи окремим слов'янським народом [3, с. 13], нащадком давніх поморських племен, які, на відміну від сусідніх полабів¹, не розчинилися в середовищі більш чисельних народів? З огляду на проблеми, що нас цікавлять, звернемо увагу лише на ключові праці, які заклали основи сучасної наукової дисципліни – кашубістики².

У 1856 році в Кашубії працював петербурзький славіст Олександр Гільфердинг, який одним з перших зафіксував мовну асиміляцію кашубів, заповідаючи близьке зникнення цієї мови у цілому ряді місцевостей Кашубії. Вчений зазначав: „Язык кашубов и померанских словинцев есть последний живой остаток прибалтийского наречия, объем которого в средние века был, по крайней мере, равен объему наречия польского, но которое несчастные обстоятельства мало-по-малу стерли и стирают с лица земли. Поэтому мнение, господствующее в образованном классе туземцев, будто кашубское наречие есть лишь искаженный польский язык, совершенно ложно: это то же самое, как если бы кто-нибудь стал уверять, что малороссийский язык есть испорченный великорусский” [4, с. 81]. Подібною ж точки зору дотримувався лінгвіст Бодуен де Куртене, який у 1897 р. писав: „Вся кашубская языковая область во всем свойственном ей диалектном разнообразии должна быть рассматриваема как одно целое и противопоставлена всей польской языковой области. Нет никаких оснований для того, чтобы подгонять кашубские говоры под одну из диалектных групп польской языковой области” [5, с. 91]. І хоча сам дослідник послідовно називає кашубів народом, далі він пише: „В политической жизни кашубы идут рука об руку с поляками, чувствую себя поляками, и хотят быть поляками” [5, с. 93].

Позиція більшості польських учених кінця XIX – початку XX ст. суттєво відрізнялась у цьому питанні. Стратегічне зацікавлення Польщі у Помор'ї та багатовікова боротьба з німцями за вихід до Балтійського моря сприяли бажанню польських політичних та наукових еліт зобразити кашубів як питомо польське населення регіону. У 20–30-х рр. XX ст. у польській етнографії вже сформувалися доволі чіткі етнографічні класифікації країни, в яких можливість визнання кашубів окремим народом, а кашубської – окремою мовою сприймалися доволі критично. Саме мовна близькість польської та кашубської (реальна чи уявна) була головним аргументом у суперечках політиків та вчених щодо визначення кашубів та демонструвалась як доказ польської національної ідентичності місцевого населення. Зокрема, у 1929 р. класик польської етнографії Адам Фішер писав: „Кашуби, вірні своїй мові, врятували для Польщі доступ до власного моря. Звідси походить

¹ Полаби – група західнослов'янських племен, які у середньовіччі населяли значні терени на півночі та північному сході сучасної Німеччини. Полабська мова остаточно зникла у другій половині XVIII ст.

² Усім, хто цікавиться історією досліджень кашубів, можемо порадити спеціальну розвідку Зигмунта Шультки [2].

легко зрозуміла зацікавленість, з якою німці заперечують польськість цього населення всупереч науковим доказам, продемонстрованими нашими вченими” [6, с. 11].

Після Другої світової війни риторика описання кашубів дещо змінюється. Комуністична влада наклала неофіційне табу на те, що і як можна було писати про кашубів. Кашубам відводилася роль етнографічної групи поляків із яскравою фольклорною та мовною самобутністю. Саме в цей період ми отримуємо якісні діалектологічні, лексикографічні та граматичні студії [7–9] з мови місцевого населення, що, однак, збігалось з початком масового переходу етнічної групи на польську мову. Після повалення комуністичного режиму з’являються перші публікації, в яких можна було вільно писати про палітру етнонаціональних та лінгвістичних ідентичностей кашубського населення [10–12]. Сьогодні в нашому розпорядженні є певний корпус якісних соціологічних, соціолінгвістичних та антропологічних досліджень, в яких аналізуються мовні процеси [13] та етнічний активізм [14–16] у сучасній Кашубії. Увага вчених частково пояснюється наданням кашубам статусу мовної регіональної спільноти. Разом з тим, у нас досі немає ґрунтовних досліджень досвіду реалізації цього статусу та забезпечення мовних прав кашубів на практиці. Цілий шерег питань залишаються відкритими: вплив статусу регіональної мови на стандартизацію кашубської, мовний зсув у Кашубії та типи сучасних носіїв кашубської мови, практики мовної ревіталізації та внутрішньогрупові дискусії щодо можливого підвищення правового статусу кашубів як етнічної меншини у Польщі. Сподіваємося, наша робота останніх років допоможе заповнити ці лакуни.

Польова робота та методи дослідження. Матеріал для цієї статті збирався під час польової антропологічної роботи, яка триває з 2018 р. до сьогодні на теренах етнічної Кашубії у Поморському воєводстві Польщі. Наші етнографічні експедиції відбуваються у всіх історико-етнографічних субрегіонах Кашубії: північному (Пуцький, Вейгерівський), центральному (Картузький, Лемборський) і південному (Косцезький, Хойницький повіти). Це дало змогу охопити дослідженням кашубів з близько двох десятків населених пунктів, серед яких є як великі та середні міста, так і невеликі містечка і села. Ми працюємо як в етнічно гомогенних місцевостях, так і там, де кашуби сьогодні становлять меншість населення. Початково основними інформантами виступали етнічні та мовні активісти, що пояснюється нашою прихильністю до конструктивістської концепції „етнічності без груп” [17, с. 47] та першочерговою потребою у пошуку саме тих співбесідників, які вирізняються високим рівнем рефлексії щодо мовної ситуації та етнічної ідентичності у своїй спільноті. Пізніше, завдяки методу „снігового кому”, нам вдалося поширити коло інформантів за рахунок їхніх родичів, колег та сусідів, що дозволило отримувати більш об’єктивну інформацію від кашубів, не ангажованих у соціальний активізм. Основними методами збору інформації були глибинне напівструктуроване інтерв’ю, а також тривале спостереження за мовними практиками місцевого населення. Окрім того,

разом з нашими інформантами ми реалізовували етнографічні прогулянки (ethnographic walks) [18, с. 213] та досліджували лінгвістичний ландшафт сучасної Кашубії.

Опрацьовуючи тексти інтерв'ю, ми спиралися на метод критичного дискурс-аналізу (КДА), який передбачає, що у мовленнєвому акті відтворюються та трансформуються уявлення про те, як влаштований світ, суспільство та культура [19, с. 18]. Наш вибір цього методу пояснюється специфікою роботи серед міноритарної мовної та етнічної спільноти. Принципи КДА найкраще дозволяють виявляти механізми того, як дискурс бере участь у конструюванні та відтворенні соціального домінування, а також можливості йому протистояти. Це змушує нас вказати на певну методологічну пересторогу. Зокрема, феномен культурного, етнічного та мовного „домінування” або „пригнічення” в нашому аналізі представлений з погляду саме членів міноритарної групи. Така орієнтація на „голос” соціальних груп, що вважають себе пригніченими, є однією з особливостей КДА [20, с. 444].

Кашуби як західнослов'янська міноритарна етнічна група: чисельність, розселення та дилема самовизначення

Намагаючись з'ясувати чисельність кашубського населення у сучасній Польщі, ми можемо спиратися на кілька джерел інформації: переписи населення, що реалізуються державою, експертні оцінки етнографів та соціологів, а також суб'єктивні припущення самих членів етнічної групи, висловлені під час інтерв'ю. Складність точного підрахунку кашубів пояснюється тим, що етнографи іноді схильні розглядати як кашубів групи населення, які, можливо, ідентифікують себе інакше. При цьому є певна кількість респондентів, які дійсно вважають себе кашубами, але намагаються під час перепису декларувати себе поляками.

Як окрему категорію населення, кашубів почали враховувати у польських переписах лише з 2002 р. Тоді свою національність³ як кашубську вказало лише 5,1 тис. осіб. Про нереалістичність такої цифри свідчив навіть той факт, що більш ніж 56 тис. осіб вказало кашубську основною мовою домашнього ужитку [21, с. 40]. Вже тоді було очевидно, що більшість етнічних кашубів записалася поляками. Змінена методика перепису 2011 р., яка, зокрема, дозволила респондентам вказувати подвійну ідентичність, привела до геть інших результатів. Так, кашубами за національністю себе назвали 233 тис. осіб, з яких майже 16 тис. (7% від групи) вважали себе виключно кашубами, решта – вказала дві етнічності. Також 108 тис. чоловік зазначили володіння кашубською мовою [22, с. 70]. Ці результати вказують на складну структуру вподобань в етнічній самоідентифікації сучасних кашубів. Стратегії декларації етнічності, реалізовані нашими інформантами, стануть предметом окремої розвідки, але зазначимо, що для спільноти в цілому характерна бінарна (в основному кашубсько-польська або польсько-кашубська) модель етнічного самовизначення. При цьому ми

³ У методології польського перепису фігурує термін „національність” („narodowość”), під яким мається на увазі етнічна належність респондента.

не можемо не помітити зростання кількості людей, котрі вважають себе тільки кашубами, а свою спільноту – окремим від поляків народом. Такі дані демонструють не тільки переписи, але й наші інтерв'ю:

„Я в переписі вказала і польську, і кашубську національність. Польську – на першому місці. Хоч я і пропагую дуже кашубську культуру, викладаю кашубську, але все ж польськість дуже глибоко сидить в мені. Думаю, що це неможливо розділити... Я ще маю зрости до цього” (ж., 47 р., Косцежина).

„Під час перепису я вказав себе як кашуба і поляка. Кашуб як перша національність, поляк як друга. Сьогодні я шкодую про це. Думаю, зараз я б так не вчинив. Наступного разу я вкажу себе тільки як кашуба” (ч., 25 р., Вейгероно).

На момент написання статті результати останнього перепису населення Польщі (2021) ще не були опубліковані, тож з нетерпінням чекаємо на них. Хоча ми маємо усвідомлювати, що аналізувати такі дані потрібно з усією обережністю. Як показують роботи теоретиків націоналізму [23, с. 158], державний підрахунок етнічного різноманіття може не тільки відображати реальну структуру населення, але, закріпившись інституційно, безпосередньо конструювати „демографічну топографію”. Формування номенклатури народів, боротьба за приписання спільнот з множинною ідентичністю до складу більш чисельних етнічних груп з метою перерозподілу політичної влади особливо загострюється в ході перепису. Наприклад, це переконливо показує політика „етнічної інтеграції аварців”, яка передбачає включення до їхнього складу 13 самостійних у мовному відношенні андо-цезьких етнічних спільнот [24, с. 96–99]⁴.

Реалізований державою підрахунок населення є не єдиним джерелом, на яке ми можемо спиратися в намаганні визначити чисельність кашубів. Окрім переписів, у нашому розпорядженні також є спеціальні етнографічні дослідження з експертними оцінками, які іноді помітно контрастують з офіційними даними. Ще наприкінці XIX ст. чисельність кашубів оцінювалась від 100 до 167 тис. осіб [26; 27]. У кінці 1980-х рр., за підрахунками Марека Лятошека, в Гданському Помор'ї проживало вже близько 0,5 млн кашубів, з яких близько 300 тис. зберігало володіння кашубською мовою [11, с. 12]. В 1997–2004 рр. у тому самому регіоні проводив свої дослідження Ян Мордавський, який шляхом масштабного анкетування та аналізу міграційних змін нарахував 566 тис. кашубів. Згідно з цим дослідженням, у деяких повітах Поморського воєводства кашуби мають становити етнічну більшість населення або помітну меншість: у Картузькому (83,8%), Пуцькому (64,6%), Косцезькому (61,4%), Вейгеровському (47,9%), Битовському (34,9%), Гданському (21%) [12, с. 43].

⁴ Узагалі, радянський досвід „укрупнення народів” є продуктивним джерелом для аналізу практик конструювання етнічних таксономій, до якого дедалі частіше звертаються етносоціологи. Зокрема, радимо читачу одну з останніх робіт у цій галузі, присвячених конструюванню алтайців з кількох окремих тюркомовних етнічних груп [25].

Якщо враховувати ці дані, може скластися враження, що результати перепису „не помічають” близько половини етнічної групи. Серед можливих причин такої розбіжності ми можемо припустити недосконалість методики перепису, свідоме викривлення результатів з боку держави і упередженість агентів перепису, та навіть свідому стратегію частини спільноти, спрямовану на послідовне приховання власного кашубського походження. Під час нашої польової роботи ми реєстрували прояви всіх цих факторів.

Так, деякі інформанти повідомляли нам, що вони особисто були свідками фальсифікацій під час перепису. Відповідно до цих свідчень, працівники перепису іноді свідомо записували поляками людей, які вказували іншу етнічність, або ж схилили їх до вибору польської опції.

„У 2002 році я особисто знав приклади... Ми навіть потім подавали справу до суду... Я знаю гміни, де люди вказували кашубську національність і мову, а потім... хтось, хто мав доступ до цих результатів... виправляв їх... наче ніяких таких людей там не було” (ч., 36 р., Реда).

Важливим чинником також залишається „етнічний комплекс”, пов’язаний зі сором’язливим прихованням свого етнічного походження. Експерти з кашубської ідентичності вказують, що такий комплекс став результатом низького соціального престижу кашубської культури та мови протягом багатьох десятиліть [10, с. 112]. Наші інтерв’ю фіксували численні прояви стереотипного сприйняття кашубів як відсталого сільської неосвіченої спільноти. Іноді ж приховувати свою етнічність та володіння мовою кашубів змушував досвід дискримінаційних практик комуністичних часів.

„Деякі люди соромляться вказувати кашубську ідентичність. Це особливо справедливо для старшого покоління... Вони вічно бояться вибиватися. Просто... вони всі ще пам’ятають, як їхні батьки підписували національні декларації. Це породжує страх. Вони хочуть... якщо вони вже живуть у Польщі... вказувати себе поляками... з метою... я не знаю... ну, щоб ніхто їм нічого поганого не зробив” (ч., 28 р., Гдиня).

Досвід нашої польової роботи дає нам змогу припустити ще один чинник, який впливає на підрахунки чисельності спільноти – відсутність сталої традиції декларації своєї етнічності як кашубської. Як окрему етнічну групу, кашубів враховують у переписах лише з 2002 р. Багато людей, особливо старшого віку, за звичкою і далі називають себе поляками у стосунках із представником держави. Спираючись на спогади інформантів, доцільно говорити про певну інерцію спільноти:

„У 2002 році я брав участь в агітаційній кампанії за декларацію кашубської етнічності... Багато людей були дуже здивовані і не розуміли, про що ми говоримо” (ч., 36 р., Реда).

З’ясувалося, що занесення кашубської опції у переписні анкети автоматично не розтлумачило місцевому населенню, хто має її використовувати. Як пригадують наші інформанти, в умовах бінарної, поліетнічної, а іноді навіть неокресленої чітко етнонаціональної ідентичності

мешканців Кашубії місцеві діячі зробили ставку на лінгвістичний характер спільноти:

„Коли був перепис, ZKP⁵ пропагував усіяко: "Якщо кажеш жо⁶ – записуйся кашубом". В результаті цього кашубами записалося стільки людей, які навіть пару слів зв'язати по-кашубськи не можуть” (ч., 54 р., Картузи).

Як бачимо, мовна практика населення була покладена в основу етнічної класифікації. До того ж, доцільно говорити не про реальну, а уявну, приписану практику, адже справжні мовні компетенції респондентів ніким не бралися до уваги. Побутувала думка, якщо ти кашуб, то неодмінно мусиш „йокати”.

Абсолютна більшість спільноти (98%) проживає у межах Поморського воєводства на півночі країни [22, с. 47]. Кашуби, які становлять більшість лише в кількох центральнопоморських повятах, є переважно селянами. Так, 64,6% кашубів проживають у сільській місцевості, що робить їх однією з найменш урбанізованих груп у Польщі [22, с. 50]. В єдиному великому міському центрі регіону – місті Гданську кашуби є абсолютною меншістю (4–5%) із загальної кількості населення у 470 тис. [28, с. 49]. Значна присутність кашубів помітна лише в невеликих містах та селищах з населенням менше 50 тис. чол.: Картузи (92% з 19 тис.), Косцежина (82% з 23 тис.), Пуцьк (71% з 11 тис.), Вейгеро (41% з 49 тис. чоловік) [28, с. 48]. Водночас кашуби є однією з найбільш віруючих етнічних груп країни. Під час інтерв'ю наші інформанти часто називали свій регіон одним з найбільш релігійних у країні. Дійсно, 96,5% спільноти вважає себе римо-католиками, що виділяє кашубів навіть на загальнопольському тлі, для якого характерна висока релігійність (88,9% всього населення – віруючі) [22, с. 102]. Неочікувано для нас це іноді впливало на хід польової роботи, оскільки доступ до деяких кіл інформантів та успіх роботи в кількох місцевостях багато в чому залежав від прихильності до особи автора місцевих ксьондзів.

Підсумовуючи вище вказане, зазначимо, що сьогодні кашуби є другою за чисельністю (після сілезців) меншиною Польщі, для якої характерна непольська, або альтернативна польській, етномовна ідентичність. Стрімке зростання кількості людей, які готові ідентифікувати себе як кашубів (у тому числі виключно як кашубів), свідчить про поступову зміну в традиційних моделях етнонаціональної ідентифікації членів спільноти.

Сучасний правовий стан спільноти та специфіка його реалізації

У польській політичній традиції кашуби послідовно сприймалися та описувалися як етнографічна група поляків. Однак ухвалення у 2005 році Закону „Про національні, етнічні меншини та регіональну мову”, основного правового акта, що регулює міжетнічні відносини в країні, породило цілий виток дискусій щодо правового статусу кашубів. Положення закону розрізняють національні та етнічні меншини у країні. Відповідно до ст. 2 закону етнічна та національна меншина – це міноритарна група

⁵ Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie (Кашубсько-Поморська асоціація) – найбільша етнічна організація, яка представляє інтереси кашубів у Польщі.

⁶ „Jo” – „так” по-кашубськи, на відміну від польського „tak”.

польських громадян, яка за своєю культурою, мовою та традиціями суттєво відрізняється від іншої частини населення, що проживає на території Польщі на менше 100 років, прагне збереження своєї мови, культури, традиції та усвідомлює свою історичну, етнічну та національну єдність [29]. Єдина різниця між етнічною та національною меншиною полягає у наявності в останньої зв'язку зі зовнішньою реалізованою державою. Так, національними меншинами у Польщі визнані: білоруси, чехи, литовці, німці, вірмени, росіяни, словаки, українці, євреї, а етнічними: караїми, лемки, роми, татари.

Кашуби відсутні у списку законодавчо визнаних етнічних меншин, хоч теоретично і можуть претендувати на таке визнання. Проте текст закону містить положення про регіональну мову, якою сьогодні у Польщі визнана лише одна – кашубська. Відповідно до цього, у польському юридичному, політичному та публічно-офіційному дискурсі кашуби дістали окреслення регіональної мовної спільноти. Відтепер гміни, у яких не менше 20% населення становлять кашуби, можуть надавати кашубській мові статусу мови-помічника (поль. *język pomocniczy*). Такий адміністративний статус дозволяє вживати кашубську в документообігу, під час встановлення двомовних знаків, а також виділяти кошти на її викладання в школах [16, с. 91]. Ми можемо припустити, що автори закону ставили за мету забезпечення певного мінімуму культурних прав спільноти й уникнення при цьому її визнання як етнічної меншини. Частково надання такого юридичного статусу кашубській мові було наслідком інтеграції Польщі у загальноєвропейські інституції (країна – член ЄС з 2004 р.) та необхідності ратифікації Європейської хартії захисту регіональних та міноритарних мов.

Доволі широке коло мовних прав, яке надає статусу регіональній мові, нівелюється їхньою обмеженою реалізацією, а іноді навіть практичною недоцільністю. Так, серед усіх наших інформантів жоден не писав заяв до урядових структур кашубською мовою, пояснюючи це тим, що всі вони вільно володіють польською і їхні заяви будуть значно швидше отримувати відповідь від місцевої влади, адже не буде витратитися додатковий час на пошук перекладачів. Схожа ситуація спостерігається і з практикою шкільного викладання кашубської мови. Всюди вона є факультативною та, як показала наша робота в кількох школах Кашубії, в середньому лише третина учнів обирає її як предмет.

Регіональна мова: досягнення чи шлях до асиміляції?

Положення про регіональну мову свого часу стало неабияким проривом у сфері захисту культурних прав кашубів. Так, стаття 19 закону 2005 р. зазначає: „Регіональна мова має відрізнятися від офіційної мови держави, нею не можуть бути визнані діалекти офіційної мови або мови мігрантів” [29]. Таким чином, текст закону ставить крапку в багаторічній дискусії вчених, активістів та політиків щодо самостійності кашубської мови. Тим не менш, під час польової роботи ми з подивом зафіксували доволі високий рівень критики, якому піддається сама концепція „регіональної мовної спільноти” серед кашубських активістів.

Зокрема, в ідеологічній декларації організації „Kaszëbskô Jednota” ми читаємо: „... процес асиміляції не вщухає. Кашуби піддаються полонізації, яка дозволяє, аби їхня ідентичність була символічною, пов’язувалася виключно з мовною ідентичністю та місцем походження” [30]. Під час інтерв’ю з активістами ми фіксували незгоду із ототожненням кашубської ідентичності лише зі специфікою мовних практик місцевих жителів. Як зазначив один з провідних діячів цієї організації: *„Регіональна мова, на мою думку... на думку моїх товаришів, є для кашубів великою шкодою. Сам цей термін створений таким чином, аби призвести нашу мову до діалекту, до чогось гіршого, сільського... Цей термін – це лайтова версія діалекту для ХХІ століття. Це означає, що ми вивчаємо у школах не кашубську мову, а тільки "регіональну". І при цьому ж нам викладають польську, яка за замовчуванням – рідна. Це все – термінологічна полонізація кашубів. Яким це чином польська рідна для мене, для мого народу, тоді як ще три покоління тому ніхто її тут не знав?... Усе це робиться для того, аби зробити з нас поляків, аби ми забули, що колись ми були іншими, що ми могли б жити по-своєму, а не мати над собою цю польську культурно-мовну парасольку”* (ч., 36 р., Реда).

У висловлюваннях інформанта відчувається гостре роздратування від (уявної) двозначності ідеї регіональної мови. Здається, за подібними дискурсивними стратегіями криється бажання повернути своїй спільноті втрачену суб’єктність. Помітно, як інформант болісно відчуває жорстку ієрархічність польської та кашубської культури та мов, у якій кашубське займає підпорядковане становище. За критичними зауваженнями про наявність над кашубами зовнішньої „парасольки” приховується доволі помітний дискурс субалтерна, або ж об’єкта, штучно закріпленого в статусі підпорядкованого, функціонально залежного від якогось покровителя [31, с. 541]. Близькі погляди демонстрували майже всі активісти з цієї організації, з якими нам вдалося попрацювати:

„Я особисто вважаю, що кашуби – це, перш за все, народ. Також я думаю, що цей закон, про який ідеться... ну... просто принизливий для кашубів. Я знаю безліч ситуацій, коли якісь люди намагаються отримати грант на культурні акції... якщо вони не пов’язані з мовою, їм відмовляють” (ч., 25 р., Вейгерова).

Прикметно, що багато активістів, порівнюючи політичні можливості своєї групи з іншими етнічними та національними меншинами країни, частіше за все зверталися до прикладу німецької спільноти. Можливо, це пов’язано з тим фактом, що до кінця ХХ ст. саме німці вважалися найбільшою меншиною у Польщі, а отже, традиційно виконували роль головного „іншого” в польській національній уяві.

„Наприклад... якщо ми хочемо видати книгу... Якщо ми візьмемо німців, вони отримують цей грант. Ми ж можемо лише... [отримати грант – авт.] на мову, але не на культуру... І етнічні, і національні меншини можуть отримати [грант – авт.] в цілому на культуру... не тільки на мову. Я вважаю, що кашуби – це не тільки регіональна

мовна спільнота, але народ. Тому кашуби мають отримати визнання як етнічна меншина” (ч., 25 р., Вейгеро).

Невдоволення кашубських активістів наданням лише мовних прав стає більш зрозумілим під час розгляду явища мовного зсуву, який у наші дні переживає спільнота.

„Мабуть, якась дефініція групи необхідна... На сьогодні кашуби як кашуби не існують. Є лише "спільнота, що послуговується регіональною кашубською". А у мене така кількість знайомих, котрі роблять фантастичні речі... але вони не розмовляють кашубською. Згідно з правом... нашим законодавством, такі люди просто не існують” (ж., 31 р., Гданськ).

У соціолінгвістиці мовний зсув (language shift) – це відмова спільноти від уживання однієї мови та перехід на іншу [32, с. 44]. Згідно зі свідченнями наших інформантів уже у 1950–1960 рр. починається масовий процес призупинення міжпоколіннєвої передачі кашубської мови. Так, уродженка центральної Кашубії (Картузький повіт) зазначила в нашій розмові: *„Покоління моїх батьків, 70-річні і старші, не передали мову своїм дітям... Вони навіть не мали такого наміру... Це, звичайно, лише мої спостереження як мешканки Кашубії, але думаю, що це стосується майже 90% родин тут”* (ж., 56 р., Гданськ).

Традиційно низький мовний престиж кашубської призводив до слабкої мовної лояльності в спільноті. Володіння кашубською не вважалося цінністю. Схожий процес описується в багатьох міноритарних етнічних групах. Так, подібну картину серед румеїв України фіксує Влада Баранова. В спільноті носіїв ця мова поступово отримує оцінку „малозначущої”. Покоління, яке ще вільно володіло мовою та користувалося нею в щоденних розмовах між собою, оцінювало знання мови не як додатковий ресурс, а як ознаку відсталості та нецивілізованості [33, с. 242]. Лінгвістичні ідеології кашубів та місце кашубської в традиційних мовних ієрархіях регіону будуть розглянуті нами в окремій статті, але зазначимо, що подібні свідчення ми фіксували майже в усіх регіонах Кашубії, де нам вдалося попрацювати. Згідно з нашими матеріалами родинних інтерв'ю останнє покоління мононосіїв, або двомовних кашубів, які не володіли польською, відійшло приблизно в кінці 1970-х рр.

„Батьки працювали і нас виховувала сестра діда. Ми називали її просто тіткою. Вона взагалі польської не знала... Народилася ще до Першої світової війни. В костелі вона, звичайно, чула польську, але не говорила... І коли мій батько хотів подратувати її, він завжди звертався до неї польською. Вона цього терпіти не могла [сміється]” (ч., 54 р., Картузи).

Згідно із припущенням соціолінгвістів, сьогодні кашубською мовою володіє від 80% до 64,5% групи [13, с. 52]. Як припускає Я. Мордавський, станом на 2005 р. лише 80,9 тис. людей послуговуються кашубською мовою щоденно (14,2% від етнічної групи) та ще 41 тис. (7,3%) часто. Більша ж частина носіїв мови звертається до неї зрідка або ж майже ніколи [28, с. 46]. Можливо, навіть такі дані є дещо оптимістичними. Спираючись на наші

спостереження та експертні оцінки, зібрані під час польової антропологічної роботи, реальна кількість носіїв мови може становити від 40 до 80 тис. чол. Більшість з них – це представники старшого покоління, а отже, якщо терміново не вжити ефективних програм ревіталізації, мовна ситуація в Кашубії буде і надалі стрімко рухатися в бік польського монолінгвізму.

Як нам вдалося з'ясувати, етнічні активісти в Кашубії визнають, жваво обговорюють явище мовного зсуву і, здається, багато в чому змирились із ним:

„Що я можу зробити?... Я вже не воскрешу мову. Очевидно, що ця мова буде зникати. У мови є ще декілька поколінь, поки вона не зникне... і її не буде... Ми, звичайно, можемо її підносити як декорацію, але який у цьому сенс?” (ж., 43 р., Дземяни).

Незважаючи на песимістичні прогнози, багато активістів усе ж визнають деякі позитивні зміни, які відбулись із кашубською мовою після визнання її регіональною у Польщі. Зміна статусу і пов'язане із цим фінансування вплинули на зростання престижу кашубської культури і частково дозволило послабити етнічний комплекс. *„Є зміни у сприйнятті кашубами самих себе після 2005-го року... Кашуби стали більш відкритими у визнанні себе кашубами”* (ч., 25 р., Вейгерова).

Разом з тим, у ході нашого дослідження склалося враження, що, скориставшись усіма перевагами „регіональної мовної спільноти”, кашубські активісти сьогодні відчувають потребу у чомусь більшому. В умовах різкого скорочення кількості носіїв мови активісти починають розуміти, що лиш мовних прав вже недостатньо для збереження та утвердження групової ідентичності. Більшість кашубів сьогодні вже не володіє мовою або розмовляє кашубською досить обмежено. Відповідно, правовий статус „етнічна меншина” уявляється деяким із них саме тим механізмом, котрий надасть додаткових інструментів для збереження культури, окрім власне мовних прав.

„Цей закон призводить до мовної протекції... але ж мова – лише частина нашого повсякденного життя... Мова – лише частина нашої етнічної культури. Окрім того... так багато кашубів, котрі не можуть розмовляти кашубською... і що з ними? Вони опиняються поза законом?... Кашуби отримали лише мовні права, але вони мають отримати усі права, як і всі інші етнічні та національні меншини” (ч., 36 р., Реда).

Визнання етнічною меншиною: навіщо і що заважає?

Подібне бажання бути визнаними як етнічні меншини продемонструвала більшість зустрінутих активістів із КJ. Однак і серед членів Кашубсько-Поморської асоціації, котра офіційно не закликає до цього, ми також виявили прихильників визнання спільноти етнічною меншиною.

„Ну, я вважаю, що це було б доречним. Адже якщо ми – лише мовна регіональна спільнота, то це означає, що підтримкою користується лише мова, але ж ніхто не говорить про всю систему культури... Якщо ми не будемо серед молоді розвивати погляди про свою відмінність... не тільки мовну відмінність, то це буде означати... що наша спільнота перестане існувати” (ж., 56 р., Гданськ).

Таким чином, в ході дослідження вдалося зафіксувати певну суперечність між низовим, виявленим лише під час інтерв'ю, дискурсом

самоокреслення пересічних членів найбільшої кашубської організації, котра претендує на монопольне представництво спільноти на політичній арені, та офіційною декларацією її керівництва, котре залишається на позиціях польсько-кашубської біетнічності. Такий політичний вибір іноді виправдовується достатністю економічних переваг від теперішнього юридичного статусу мовної спільноти.

„Немає жодного сенсу в цьому [в законодавчому визнанні у якості етнічної меншини – авт.]. Нас дуже добре фінансують. Раніше був якийсь тиск, але... але зараз... уперше в нашій історії ми отримали стільки грошей. Ми отримали грошей навіть більше, ніж можемо засвоїти. [...] Ми не говоримо про кашубську національність, але радше про спільноту... спільнот, котра розмовляє регіональною мовою... Ми намагаємося уникати слова "нація"” (ч., 47 р., Вейгеро).

Зазначимо, що дискусія про юридичний статус кашубів тісно пов'язана із досвідом схожого етнорегіонального активізму в Сілезії. На відміну від кашубів, сілезці не мають жодного юридичного визнання. З моменту ухвалення Закону „Про етнічні та національні меншини” сілезькі активісти кілька разів намагалися досягти занесення сілезької у список регіональних мов у Польщі, однак досі безуспішно. Деякі із цих спроб супроводжувалися залученням лінгвістичних експертиз, більшість із яких доходить висновку, що з функціональної точки зору сілезький етнолект ⁷ є діалектом польської мови, а отже, не може претендувати на статус регіональної мови [35, с. 111–113].

Враховуючи цей факт, а також наш досвід польової антропологічної роботи і у Верхній Сілезії, а отже, можливість порівняння ситуацій у двох спільнотах, ми намагалися з'ясувати, чому кашубам вдалося свого часу отримати статус регіональної мовної спільноти, а сілезцям (як і ще ряду меншин) – ні? Ми розмовляли з активістами з обох етнічних груп про причини такої різниці у боротьбі за мовне визнання ⁸. Загалом, сілезці схильні пояснювати успіхи кашубів їхньою нечисельністю та меншою політизованістю кашубського руху.

„Тут є ментальна причина... Кашубів мало... і кашуби живуть на територіях, які з економічної точки зору мало чого варті. Цей же регіон, Сілезія, був протягом більш ніж 50-ти років серцем польської індустрії. Частково це ще так і сьогодні... хоча вже не так сильно... Кашуби є групою малоістотною... окрім того, кашуби отримали визнання ще тоді, коли Польщею не керували націоналісти” (ч., сілезець, 54 р., Катовіце).

Наші сілезькі інформанти вважають, що кашубам вдалося скористатися вдалим моментом, тоді як сілезці, розбиті на багато конкуруючих груп та партій, втратили його. Самі ж кашуби схильні вбачати причину мовного визнання у більш ефективній стратегії репрезентації спільноти та

⁷ Термін „етнолект” набув поширення у польській науковій літературі для означення ідіому, традиційно уживаного мешканцями Сілезії, без намагання класифікувати його як окрему мову чи діалект [34, с. 116].

⁸ Такий метод дозволив нам провести аналітичну триангуляцію, коли одні наші інформанти виступали як експерти, які аналізували анонімізовані фрагменти інтерв'ю з іншими інформантами.

популяризації поглядів на кашубську як на окрему від польської мову, що було реалізовано кашубською етнічною елітою.

„Сілезія завжди мала свою специфічну позицію з усіх питань. Це пов'язано з традицією їхньої автономії⁹... як економічної, так і культурної. В чомусь це навіть сильніше за нашу кашубську відмінність. З іншого боку, Сілезія тісніше пов'язана з Німеччиною, ніж ми... Кашуби були краще представлені на політичному рівні... у нас є свої парламентарії. Крім того, були люди зі значним авторитетом, професори, котрі вже багато зробили для визнання раніше... котрі не просто представляли нас, але також зробили значний внесок у польську культуру” (ж., 46 р., Гданськ).

І хоча багато кашубських активістів доволі чітко визначають для себе недоліки актуального правового статусу спільноти, багато хто з них доволі слабко уявляє собі ті можливості, які можуть надаватися статусом етнічної меншини. Більшість активістів убачають у такому статусі, перш за все, символічне визнання кашубів як повноцінного народу з боку держави, як демонстрацію поваги до спільноти.

„Це важливо для нашої свідомості. Це буде означати, що нам дозволяють бути на рівних з поляками у державі” (ч., 44 р, Картузи).

„Такий статус принесе нам відчуття власної гідності. Нас усіх стільки років потрактовували як громадян другого ґатунку... як когось, хто гірший. Та ми навіть у самих собі сформували таке відчуття... наче ми у чомусь гірші. Наприклад, батьки часто не хочуть, аби їхні діти вважали себе кашубами... Такий закон показав би, що польська держава почала нас поважати” (ч., 28 р., Гдиня).

„Рівність”, „гідність”, „повага” – найбільш часто вживані терміни у відповідях на необхідність надання кашубам статусу етнічної меншини. Саме символічний та емоційний аспекти такого юридичного статусу посідають найбільш вагоме місце в питанні визнання кашубів етнічною меншиною для багатьох інформантів. Чому ж спільнота досі не набула такого правового статусу?

Багато активістів пояснюють основну причину невизнання себе як етнічної меншини страхом польського суспільства та політичної еліти перед можливим сепаратизмом та відокремленням регіонів.

„Цей страх є причиною відсутності підтримки... і цей страх продовжується з кінця війни. Начебто... якщо ми визнаємо кашубів як щось окреме від поляків, це призведе до політичної слабкості, стабільності національної ситуації... Страх, що держава розпадеться на маленькі групи. Я не думаю, що таке визнання [кашубів як етнічної меншини – авт.] буде простим” (ч., 25 р., Вейгеро).

Частково з подібними претензіями кашуби стикаються через автономістські чи сепаратистські лозунги деяких сілезьких організацій. Дійсно, в ході польової роботи на теренах Верхньої Сілезії ми зустрічали прихильників створення незалежної сілезької держави, хоч вони і становили

⁹ Мається на увазі досвід політичної автономії Сілезького воєводства у міжвоєнній Польщі.

радше маргінальний сектор політичних орієнтацій серед місцевих жителів. Однак, враховуючи болісну увагу до проблеми сілезького автономізму в країні, у польському суспільстві може виникнути побоювання, що визнання кашубів окремим народом – це стимуляція сепаратизму в Помор'ї та небезпечний прецедент, яким можуть скористатися деякі регіональні політики в Сілезії. Певним чином, кашуби виявилися заручниками „сілезької проблеми” у Польщі. У той же час майже всі інформанти під час інтерв'ю намагалися підкреслити безпідставність таких побоювань та навіть їхню шкоду для розвитку кашубсько-польського діалогу.

„Страх, перш за все... Польща боїться сепаратизму. Немає ніякого сепаратистського руху в Кашубії... але, незважаючи на це... постійно повторюється: "Не давайте їм жодних прав. Сьогодні вони хочуть права, а завтра... відокремлення і так далі”” (ч., 28 р., Гдиня).

Характерно, що суб'єктивні почуття етнічних активістів, виявлені в ході польової роботи, яскраво ілюструють ту оцінку націоналізму меншин з боку держави і громадянського суспільства у Центрально-Східній Європі, яку фіксує канадський політолог Вілл Кимліка. Вчений стверджує, що сама лише претензія на якусь культурну та етнічну специфіку сприймається тут домінуючою більшістю як ознака нелояльності до держави в цілому. Проекти територіальних чи культурних автономій для етнічних меншин у цьому регіоні часто зображуються як несумісні з ідеєю стабільної та сильної національної держави [36, с. 274].

Однак результати нашого дослідження дають змогу припустити, що відсутність визнання кашубів етнічною меншиною пояснюється не лише неготовністю політичної еліти, але й спротивом значної кількості самих кашубів. Як показує дослідження Даріуша Шиміковського [37, с. 63-67], за більш ніж десять років роботи над Законом „Про національні, етнічні меншини та регіональну мову” сеймова комісія з питань етнічних та національних меншин кілька разів порушувала питання можливого визнання кашубів народом чи етнічною меншиною. Однак тодішнє консервативне крило Кашубсько-Поморської асоціації (ZKP) виступило проти, заявляючи про достатність забезпечення лише мовних прав. Як дозволяють припускати матеріали багатьох інтерв'ю, така позиція кашубського керівництва є наслідком болісного досвіду етнічного та національного самовизначення значної частини кашубської спільноти протягом всього ХХ ст. Поряд з іще кількома слов'янськими групами: сілезцями, мазурами, вармяками – кашуби були історичною спільнотою пограниччя¹⁰, що мешкала на теренах великої зони польсько-німецького культурного контакту. Багато хто з населення Кашубії, яка остаточно увійшла до складу польської держави після Другої світової війни, вважав себе поляком та хотів бути визнаним таким. Надання кашубам статусу „етнічної меншини” могло б наново проблематизувати їхню належність до поляків. Пригадуючи дискусію

¹⁰ Термін „спільнота пограниччя” запозичений нами з праць Анджея Саксона про польських мазурів [41]. Як показує досвід спілкування з інформантами, цей термін доволі співзвучний із самоописанням кашубів.

початку 2000-х рр., котра протікала всередині спільноти щодо можливого визнання кашубів окремим народом або ж етнічною меншиною, один з інформантів розповідав нам: „Звичайно, PIS [“Право і Справедливість”, консервативна політична партія у Польщі – авт.] був проти... вони завжди проти всього, що хоч трохи не польсько-католицьке... Це був один спротив, а інший спротив був від самого кашубського середовища, особливо від ZKP, де це польськоцентричне ядро хотіло довести, що вони більш польські, ніж самі поляки. Вони завжди так роблять. У них це в голові десь закодовано... що їх виселять, депортують, звільняють з роботи, не знаю... повісять за те, що в них немає відчуття польськості. І в них це так закодовано в головах, що вони вже крізь сон декларують більшу польськість, ніж більшість поляків” (ч., 36 р., Реда).

З репліки інформанта помітно, що можливість визнання кашубів „не поляками” викликає страх серед деяких активістів найбільшої кашубської етнічної організації країни. У тому вигляді, як це подає інформант, за подібним страхом криється травматичний досвід дискримінації спільноти „інших”.

Пригадаємо, що під час німецької окупації Помор’я більшість кашубів були вписані у Volkliste під категорією №3 – населення, що тяжіє до німецькості, має німецьке походження або тривалі стосунки з німецьким народом. Віднесення кашубів до цієї категорії робило їх „придатними до германізації” та зобов’язувало служити у Вермахті. Після Другої світової війни, коли Кашубія остаточно увійшла до складу Польщі, цей факт заважав багатьом місцевим родинам вступити у польське громадянство, а кашуби дістали тавро „зрадників” та „неблагонадійних”. Принизливий досвід „національної верифікації”, або ж підтвердження свого зв’язку із Польщею, змушував багатьох кашубів приховувати деякі факти своєї біографії. До кінця ХХ ст. зв’язки із Німеччиною були табуйованою темою в кашубській спільноті. Родинні інтерв’ю та фіксація сімейних наративів під час польової роботи показали нам, яким травматичним досвідом для багатьох інформантів було відкриття історій своїх родин. Історій, які часом так помітно контрастували з патріотичним (антинімецьким) дискурсом школи і влади. Наявність альтернативного історичного досвіду, який засуджується або замовчується суспільством, але розділяється, як виявляється, багатьма членами малої групи, схоже, поступово стає ще одним маркером, який підтримує етнічний кордон між кашубами та поляками.

Формування „почуття польськості” в такому разі повинно служити інструментом захисту від можливої дискримінації. Більше того, ця „польськість” має бути доведена до крайнощів („ядро хотіло довести, що вони більш польські, ніж самі поляки”), до гротескних форм („крізь сон декларують більшу польськість”), аби група, врешті-решт, відчула себе у безпеці. Визнання кашубів етнічною меншиною може позбавити їх цього захисного покриву „польськості” та знов призвести в уразливе становище.

Цікаво, що сюжет відстоювання кашубами своєї „польськості” неодноразово спливав у наших інтерв’ю. Інформанти могли передавати його

по-різному – з іронією, роздратуванням, незрозумінням чи повагою, – проте очевидною була принциповість етнонаціональних класифікацій для значної кількості членів спільноти. Описуючи пропольські настрої кашубів, інша інформантка навела такий приклад: „Була така ситуація... я бачила, як одна дуже важлива офіційна особа, приїхавши сюди, дякувала кашубам за те, що вони захотіли бути поляками. Це було зустрінуте таким обуренням: „Як захотіли? Ми завжди були поляками!“” (ж., 56 р., Гданськ).

Наше дослідження показує, що в цілому подібні настрої зберігаються у кашубському активістському та неактивістському середовищі навіть сьогодні, а інформанти, які вважають кашубів окремим народом, змушені „підлаштовуватися” під загальний настрій та погляди своїх локальних громад. Часом таку позицію займають навіть видатні посадовці та кашуби, які мають у спільноті доволі високий авторитет. Під час однієї експедиції ми працювали серед членів ZKP одного південнокашубського селища. Президент місцевого активістського осередку якось наодинці зізнався/зізналася¹¹ нам: „Сумно це, але ми сполонізувалися. Навіть для мене це ризик... сказати навіть серед товаришів у моєму відділенні: „Слухайте, але ж ми не поляки. У нас польське громадянство, але ми кашуби з національності”. Такої заяви я не можу собі навіть дозволити. Міг/могла б... але ризикую, наче я якесь відлюдько. Ми тотально полонізовані. Сьогодні страшно сказати, і мені це дуже заважає: „Я кашуб”. Потрібно обов’язково згадати: „Я кашуб і поляк”” (десь у південній Кашубії).

У нашій подальшій розмові стало зрозумілим, що демонстрація альтернативної національної ідентичності може сприйматись як гостра тема, здатна спровокувати конфлікт у громаді. Такі активісти, оцінюючи більш поширені самоідентифікації в спільноті, можуть гостро відчувати свою ідеологічну самотність. Перед ними постійно постає питання: як говорити про кашубів так, аби не породжувати суперечок та конфліктів? Одне зі спостережень нашої етносоціологічної роботи в полі полягає в тому, що такі інформанти змушені самостійно конструювати межу „допустимого” в ситуації публічності, хоча часто вони навіть не підозрюють про поширеність схожих поглядів в етнічній групі.

„Усі кашуби, котрих я знаю... котрі вважають себе кашубами... Вони, перш за все, вважають себе поляками, а вже потім – кашубами. Для них це рівнозначне. Якщо б їм сказати, що вони не поляки – вони б образилися” (ж., 56 р., Гданськ).

Кашуби, які послідовно демонструють свою „польськість”, можуть бути уражені припущенням, що вони не поляки. Але задаймося питанням, чи така болісна та гостра реакція не свідчить про внутрішню невпевненість у своїй „польськості”, котра в певний момент може кимось піддаватися сумніву?

Висновок. Як писав Генрі Тайфель, люди прагнуть підтримувати помітні для них внутрішньогрупові відмінності у порівнянні із важливими для них

¹¹ Докладний вік, місце проживання та навіть гендерні ознаки нами приховані з метою анонімізації інформанта.

зовнішніми групами задля того, аби досягнути розрізняльності [38, с. 27]. Людям потрібно відчувати свою специфіку, відмінність від інших. Одним із найбільш часто вживаних термінів у наших інтерв'ю було „odębność” („відмінність”).

Незважаючи на те, що спільнота сьогодні переживає процес активного мовного зсуву, кашубська мова і надалі сприймається як один з головних маркерів етнічності. Можна погодитися, що відбувається кодування кашубської як мови групової солідарності. В умовах, коли більшість членів спільноти не володіє етнічною мовою, або володіє нею дуже обмежено, кашубська багато в чому стає формою опозиційної культури, яка формується під впливом домінуючої культури, але протистоїть їй. Деяко схожий процес свого часу помітила С'юзан Гел, досліджуючи мовну асиміляцію угорської меншини в австрійському Бургерланді. Як зазначає дослідниця: „Хоча використання міноритарної мови і може видаватися справою прогашною, все ж воно є енергійним способом утвердити цінність солідарності, яка протистоїть домінуючій ідеології, що на місцевому рівні виражається через мову” [39, с. 363]. Постійне підкреслення нашими інформантами альтернативної мовної практики та лінгвістичної ідентичності кашубів є ефективним засобом як оприявити етнічну межу [1, с. 15–18], так і символічно опротестувати звичну ієрархію культур та мов, у якій усе польське домінує.

Усе ж, як показують матеріали нашого дослідження, незважаючи на важливість мови як елементу етнічної саморепрезентації сучасних кашубів, можна констатувати, що у дискурсі все більшої кількості активістів відбувається певний дрейф від поглядів на те, що саме мова є конституючою ознакою кашубської спільноти. Усвідомлення та поступове примирення з фактом втрати рідної мови спонукає деяких з них замислитися над тим, що ще нас об'єднує, окрім мови? Що може прийти на заміну мові в разі, якщо вона остаточно зникне? Проілюструємо це рефлексією однієї нашої інформантки:

„Кашуби – це не тільки мова. Більше того, я думаю, що чим далі, чим більше часу буде спливати... і ми, кашуби, будемо вирішувати, що нас об'єднує, може так статися, що мова не є аж так важливою” (ж., 31 р., Гданськ).

Здається, ми спостерігаємо те, що на прикладі каджунів у Луїзіані, однієї з франкомовних спільнот Північної Америки, Сильві Дюбуа та Меґан Мелансон назвали переходом між різними типами концептуалізації етнічної групи: від мовної спільноти до культурної. Для культурної спільноти володіння рідною мовою ще сприймається як бажане, проте вже не є обов'язковим [40, с. 65].

Можливо, саме цим і пояснюється сучасне невдоволення та критика, якій піддається статус регіональної мови. Наше дослідження показує, що переосмислення теперішнього юридичного статусу і рефлексії щодо його підвищення в середині спільноти є важливою частиною пошуку того нового

простору, в який можна було б якомога адекватніше „упакувати” уявлення кашубів про самих себе та мовну і етнічну специфіку своєї групи. Кашуби як історична спільнота пограниччя були традиційно важливим об’єктом польської національної уяви та практик визначення національних кордонів. Звільнення від цих „тенет польськості” є важливим елементом гострої та болісної дискусії щодо можливості визнання кашубів етнічною меншиною у країні. Поки що ж ідеологія кашубського мовного та етнічного відродження співіснує з двомовними або ж переважно польськомовними практиками соціального активізму.

Бібліографічні посилання

1. Барт Ф. Этнические группы и социальные границы: Социальная организация культурных различий. Москва : Новое издательство, 2006. 198 с.
2. Szultka Z. Studia nad językiem i rodowodem Kaszubów. Gdańsk : Muzeum Piśmiennictwa, 1992. 187 s.
3. Obracht-Prondzyński C. Kaszubi dzisiaj. Kultura – język – tożsamość. Gdańsk : Instytut Kaszubski, 2007. 56 s.
4. Гильфердинг А. Остатки славян на Южном берегу Балтийского моря. *Этнографический сборникъ*. Выпускъ V. Санкт-Петербург : Типографія В. Безобразова, 1862. 194 с.
5. Бодуэн-де-Куртенэ И. А. Кашубский „язык”, кашубский народ и кашубский вопрос. Ст. 1. Санкт-Петербург : Тип. В. С. Балашева, 1897. 100 с.
6. Fischer A. Zarys etnograficzny województwa pomorskiego. Toruń : Instytut Baltycki, 1929. 70 s.
7. Sychta. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej, Volume 1–7. Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich. 1967–1976.
8. Popowska-Taborska H. Kaszubszczyzna. Zarys dziejów. Warszawa : PWN, 1980. 111 с.
9. Treder J. Gramatyka kaszubska: zarys popularny. Gdańsk : ZKP, 1981. 185 s.
10. Synak B. Kaszubska tożsamość, ciągłość i zmiana: Studium socjologiczne. Gdańsk : WUG, 1998. 262 s.
11. Latoszek M. Pomorze: zagadnienia etniczno-regionalne. Gdańsk : Gdańskie Tow. Nauk, 1996. 219 s.
12. Mordawski J. Statystyka ludności kaszubskiej. Kaszubi u progu XXI wieku. Gdańsk : ZKP, 2005. 94 s.
13. Dołowy-Rybińska N. Odwracanie Zmiany Językowej na Kaszubach. *Studia Socjologiczne*. 2010. № 3 (198). S. 47–76.
14. Dołowy N. Kaszubi – naród, mniejszość, grupa posługująca językiem regionalnym. *Przegląd humanistyczny*. 2008. № 6. S. 73–94.
15. Mazurek M. Język. Przestrzeń. Pochodzenie. Analiza tożsamości kaszubskiej. Gdańsk : Instytut Kaszubski, 2010. 405 s.
16. Bukowski Z. Prawny status języka regionalnego w Polsce na przykładzie języka kaszubskiego. *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania*. 2016. № 9. S. 89–108.
17. Брубейкер Р. Этничность без групп. Москва : ВШЭ, 2012. 408 с.
18. Yi'En Cheng Telling Stories of the City: Walking Ethnography, Affective Materialities, and Mobile Encounters. *Space and Culture*. 2014. № 17 (3). P. 211–223.
19. Филлипс Л., Йоргенсен М. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков : Гуманитарный центр, 2008. 354 с.

20. Ван Дейк. Т. Принципы критического анализа дискурса. *Социолінгвістика и соціологія мови*. Том 2. / под ред. Н. Б. Вахтина. Санкт-Петербург : Изд-во Европейского ун-та, 2015. С. 439–483.

21. Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002. Warszawa : Główny urząd statystyczny, 2003. 147 s.

22. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Warszawa : Główny urząd statystyczny, 2015. 256 s.

23. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. Москва : Кучково поле, 2001. 288 с.

24. Тишков В. А., Кисриев Э. Ф. Множественные идентичности между теорией и политикой (пример Дагестана). *Этнографическое обозрение*. 2007. № 5. С. 93–123.

25. Чемчиева А. Алтайские субэтносы в поисках идентичности. Новосибирск : Из-во СО РАН, 2012. 255 с.

26. Дорошенко Д. Слово'янський світ в його минулому і сучасному. Т. 1. Берлін : Українське слово, 1922. 244 с.

27. Ramułt S. Statystyka ludności kaszubskiej. Kraków : AU, 1899. 312 s.

28. Mordawski J. Geografia Kaszub. Gdańsk : ZKP, 2018. 108 s.

29. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. „O mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym” URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050170141/U/D20050141Lj.pdf> (дата звернення: 14.03.2022)

30. Kim më jesmë ë jaczé są naje céle? Dejowô deklaracjô stowôrë Kaszëbskô Jednota URL: <http://kaszëbsko.com/kim-jesme-e-jacze-sa-naje-cele.html> (дата звернення: 14.03.2022)

31. Гаятрі Ч. С. Чи може підпорядковане промовляти? *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. С. 540–564.

32. Dorian N. Language Loss and Maintenance in Language Contact Situation. *The Loss of Language Skills* / Ed. by R. D. Lambert, B. F. Freed. London–Tokio : Newbury House, 1982. P. 44–59.

33. Баранова В. Язык и этническая идентичность. Урумы и румеи Приазовья. Москва : ВШЭ, 2010. 242 с.

34. Tambor J. Etnolekt śląski jako język regionalny. *Śląsko godka: materiały z konferencji*. Katowice : Gnome, 2008. S. 116–119.

35. Myśliwiec M. Ślōnskô godka – przaśny folklor czy język regionalny? *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. 2013. №3 (15). S. 99–120.

36. Кимлика У. Федерализм и сецессия: Восток и Запад. *Ab imperio*. 2003. № 3–4. С. 245–317.

37. Szymikowski D. Kwestia kaszubska w pracach sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (1989–2005). *Mniejszości narodowe i etniczne w Europie Środkowej*. Opole : Pro Lusatia, 2009. S. 60–73.

38. Tajfel H. Differentiation between social groups: studies in the social psychology of intergroup relations. New York : Academic Press, 1978. 474 p.

39. Гэл С. Лексические инновации и утраты: использование и роль ограниченного венгерского. *Социолінгвістика и соціологія мови*. Т. 1. / под ред. Н. Б. Вахтина. Санкт-Петербург : Изд-во Европейского ун-та, 2012. С. 357–381.

40. Duboi S., Malançon M. Cajun Is Dead – Long Live Cajun: Shifting from a Linguistic to a Cultural Community. *Journal of Sociolinguistics*. 1997. Vol. 1. № 1. P. 63–93.

41. Sakson A. Mazurzy, spoteczność pogranicza. Poznań : Instytut Zachodni, 1990. 341 s

References

1. Bart F. Etnicheskie grupy i socialnye granicy: Socialnaya organizaciya kulturnykh razlichij. Moskva : Novoe izdatelstvo, 2006. 198 s. (Ethnic groups and social boundaries. Social organization of culture difference).
2. Szultka Z. Studia nad językiem i rodowodem Kaszubów. Gdańsk : Muzeum Piśmiennictwa, 1992. 187 s. (Study on Kashubian language and origin).
3. Obracht-Prondzyński C. Kaszubi dzisiaj. Kultura – język – tożsamość. Gdańsk : Instytut Kaszubski, 2007. 56 s. (The Kashubians today: Culture – language – identity).
4. Gil'ferding A. Ostatki slavyan na Yuzhnom beregu Baltijskogo morya. *Etnograficheskij sbornik*. Vypusk V. Sankt-Peterburg : Tipografiia V. Bezobrazova, 1862. 194 s. (The Slavic remnants at the Southern beach of Baltic sea).
5. Boduen-de-Kurtene I. A. Kashubskij „yazyk”, kashubskij narod i kashubskij vopros. St. 1. Sankt-Peterburg : Tip. V. S. Balasheva, 1897. 100 s. (Kashubian language, Kashubian people and Kashubian question).
6. Fischer A. Zarys etnograficzny województwa pomorskiego. Toruń : Instytut Bałtycki, 1929. 70 s. (An Overview on the ethnography of Pomeranian Voivodeship).
7. Sychta. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. Volume 1–7. Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich. 1967–1976. (Dictionary of Kashubian dialect against the background of folk culture).
8. Popowska-Taborska H. Kaszubszczyzna. Zarys dziejów. Warszawa : PWN, 1980. 111 c. (Kashubian language).
9. Treder J. Gramatyka kaszubska: zarys popularny. Gdańsk : ZKP, 1981. 185 s. (Kashubian grammar).
10. Synak B. Kaszubska tożsamość, ciągłość i zmiana: Studium socjologiczne. Gdańsk : WUG, 1998. 262 s. (Kashubian identity: continuity and change).
11. Latoszek M. Pomorze: zagadnienia etniczno-regionalne. Gdańsk : Gdańskie Tow. Nauk, 1996. 219 s. (Pomerania: ethnoregional question).
12. Mordawski J. Statystyka ludności kaszubskiej. Kaszubi u progu XXI wieku. Gdańsk : ZKP, 2005. 94 s. (The statistics of Kashubian people).
13. Dołowy-Rybińska N. Odwracanie Zmiany Językowej na Kaszubach. *Studia Socjologiczne*. 2010. № 3 (198). S. 47–76 (The struggle with language shift in Kashubia).
14. Dotowy N. Kaszubi – naród, mniejszość, grupa posługująca językiem regionalnym. *Przegląd humanistyczny*. 2008. № 6. S. 73–94. (Kashubians – people, minority, regional linguistic community).
15. Mazurek M. Język. Przestrzeń. Pochodzenie. Analiza tożsamości kaszubskiej. Gdańsk : Instytut Kaszubski, 2010. 405 s. (Language. Place. Origin. An analysis of Kashubian identity).
16. Bukowski Z. Prawny status języka regionalnego w Polsce na przykładzie języka kaszubskiego. *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania*. 2016. № 9. S. 89–108. (Legal status of regional language in Poland. Kashubian case).
17. Brubejker R. Etnichnost' bez grupp. Moskva : VShE, 2012. 408 s. (Ethnicity without groups).
18. Yi'En Cheng Telling Stories of the City: Walking Ethnography, Affective Materialities, and Mobile Encounters. *Space and Culture*. 2014. № 17 (3). P. 211–223.
19. Fillips L., Jorgensen M. Diskurs-analiz. Teoriya i metod. Harkov : Gumanitarnyj centr, 2008. 354 s. (Discourse analysis. Theory and practice).
20. Van Dejk. T. Principy kriticheskogo analiza diskursa. *Sociolingvistika i sociologiya yazyka*. Tom 2. / pod red. N. B. Vahtina. Sankt-Peterburg : Izd-vo Evropejskogo un-ta, 2015. S. 439–483. (The principles of Discourse critical analysis).

21. Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002. Warszawa : Główny urząd statystyczny, 2003. 147 s. (The results of People census 2002).
22. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Warszawa : Główny urząd statystyczny, 2015. 256 s. (People census 2011).
23. Anderson B. Voobrazhaemye soobshestva. Razmyshleniya ob istokah i rasprostraneniі nacionalizma. Moskva : Kuchkovo pole, 2001. 288 s. (Imagine communities).
24. Tishkov V. A., Kisriev E. F. Mnozhestvennyye identichnosti mezhdū teoriej i politikoj (primer Dagestana). *Etnograficheskoe obozrenie*. 2007. № 5. S. 93–123. (Multiple identities between theory and policy. The case of Dagestan).
25. Chemchieva A. Altajskie subetnosy v poiskakh identichnosti. Novosibirsk : Izvo SO RAN, 2012. 255 s. (Altaic subethnoses in search of identity).
26. Doroshenko D. Slov'ianskyi svit v yogo mynulomu i suchasnomu. T. 1. Berlin : Ukrainske slovo, 1922. 244 s. (Slavic world in its past and present).
27. Ramułt S. Statystyka ludności kaszubskiej. Kraków : AU, 1899. 312 s. (The statistics of Kashubian population).
28. Mordawski J. Geografia Kaszub. Gdańsk : ZKP, 2018. 108 s. (Geography of Kashubia).
29. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. „O mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym”. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050170141/U/D20050141Lj.pdf> (The Law on national, ethnic minority and regional language).
30. Kim më jesmë ë jaczé są naje céle? Dejowô deklaracjô stowôrë Kaszëbskô Jednota URL: <http://kaszebko.com/kim-jesme-e-jacze-sa-naje-cele.html> (Who we are and what are our goals. Ideological declaration of Kaszëbskô Jednota).
31. Gaiatri Ch. S. Chi mozhe pidporiadkovane promovliaty? *Antolohiia svitovoi literaturno- krytychnoi dumky XX st. / za red. M. Zubrytskoi*. Lviv : Litopys, 1996. S. 540–564. (Can the subaltern speak?).
32. Dorian N. Language Loss and Maintenance in Language Contact Situation. *The Loss of Language Skills / Ed. by R. D. Lambert, B. F. Freed*. London–Tokio : Newbury House, 1982. P. 44–59.
33. Baranova V. Yazyk i etnicheskaya identichnost'. Urummy i rumei Priazovya. Moskva : VShE, 2010. 242 s. (Language and ethnic identity).
34. Tambor J. Etnolekt śląski jako język regionalny. *Śląsko godka: materiały z konferencji*. Katowice : Gnome, 2008. S. 116–119. (Silesian ethnolect as regional language).
35. Myśliwiec M. Ślōnskô godka – przaśny folklor czy język regionalny? *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. 2013. № 3 (15). S. 99–120. (Silesian godka – folklore or regional language?).
36. Kimlika U. Federalizm i secessiya: Vostok i Zapad. *Ab imperio*. 2003. № 3–4. C. 245–317. (Federalism and Secession. East and West).
37. Szymikowski D. Kwestia kaszubska w pracach sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (1989–2005). *Mniejszości narodowe i etniczne w Europie Środkowej*. Opole : Pro Lusatia, 2009. S. 60–73. (Kashubian question in the work of Sejm commission on ethnic and national minorities).
38. Tajfel H. Differentiation between social groups: studies in the social psychology of intergroup relations. New York : Academic Press, 1978. 474 p.
39. Gel S. Leksicheskie innovacii i utraty: ispol'zovanie i rol' ogranichenogo vengerskogo. *Sociolingvistika i sociologiya yazyka*. T. 1. / pod red. N. B. Vahtina. Sankt-

Peterburg : Izd-vo Evropejskogo un-ta, 2012. S. 357–381. (Lexical innovations and loss: the use and value of restricted Hungarian).

40. Duboi S., Malançon M. Cajun Is Dead – Long Live Cajun: Shifting from a Linguistic to a Cultural Community. *Journal of Sociolinguistics*. 1997. Vol. 1. № 1. P. 63–93.

41. Sakson A. Mazurzy, społeczność pogranicza. Poznań : Instytut Zachodni, 1990. 341 s. (Mazurzy, the borderland community).

Стаття надійшла до редакції 15.05.2022